

Literárnohistorická reflexia básnickej tvorby Jána Kollára v českej a slovenskej literárnej historiografii

MILOSLAV VOJTECH (Bratislava)

Básnické dielo Jána Kollára bolo a neustále je predmetom záujmu českých a slovenských literárnych historikov, nakoľko patrí rovnakou mierou do dejín oboch literatúr. Prítomnosť jedného autorského subjektu v dvoch národných literatúrach, a zároveň v dvoch špecifických literárnych kontextoch, ktoré do istej miery predurčujú aj možnosti a rámce interpretácií, môže spôsobiť (a v Kollárovom prípade aj spôsobuje) dvojakosť pohľadu a hodnotenia jeho textov. Najväčšie disproporcie medzi českou a slovenskou literárnou historiografiou sú v otázke slohovo-typologického určenia jeho poézie. Problematike typologického zaradenia Kollárovho básnického diela k príslušnému literárnemu smeru či obdobiu sa doposiaľ nevyhla žiadna literárnohistorická syntéza ani komplexnejšia štúdia venovaná Kollárovej poézii. Jej zaradenie k literárnym smerom v minulosti oscillovalo medzi klasicizmom, preromantizmom a romantizmom, pričom sa objavili aj úvahy o jej barokovosti. V súčasnosti sa táto oscilácia mierne ustálila a v súvislosti s Kollárovou básnickou tvorbou sa uvažuje už „iba“ v intenciách termínov „klasicizmus“ a „perromantizmus“. Radenie Kollárovej tvorby k uvedeným pojmom, skrývajúcim špecifické literárnohistorické a poetologické charakteristiky, súviselo v jednotlivých literárnohistorických prácach s metodologickou orientáciou ich autorov, od stupňa výskumu jednotlivých smerov a od ich chápania v danom stupni vedeckého poznania.

Staršie české a slovenské pozitivisticky orientované práce dávajú pred slohovo-typologickým zaradením tvorby jednotlivých autorov prednosť generačným a mimoliterárnym kritériám. Vo svojich prácach ich uprednostňuje aj Jaroslav Vlček. Pojmy ako „klasicizmus“ či „romantizmus“ uplatňuje iba fakultatívne a ich aplikácia v jeho literárnohistorických textoch sa pohybuje vo veľmi všeobecnej rovine. V *Dějínách české literatury* označuje Kollárovu básnickú tvorbu ako „romantickú“ a Kollára ako autora, ktorý „veškerým cítěním i myšlením zůstáváje romantikem“¹. Vlček

¹ Citované podľa vydania J. VLČEK: *Dějiny české literatury II*. Praha 1951, s. 337.

však nebol jediným, kto ho radil do kontextu romantickej literatúry. Pavel Bujnák v štúdiu *Romantizmus v literatúre slovenskej* (1907–1908) v súvislosti s Jánom Kollárom konštatuje, že s ním „romantizmus úplný prichodí do literatúry slovenskej a hneď u neho sa zjaví v rozličnej podobe a rozmanitým spôsobom“ a k tomu ešte dodáva, že „i pozdejší romantizmus je len dozvukom, doplnením tohto kollárovského“². Ak si bližšie všimneme javy, ktoré Vlček i Bujnák chápu ako romantické, zistíme, že dnes zodpovedajú obsahu termínu „preromantizmus“. Podľa Vlčka je u Kollára romantická „záľiba v pološeru dob pohanských“, „idealizování prvotního Slovana...“, jenž má nejkrásnější písně i řeč...“³. Podľa Bujnáka sú zasa „princiálními motivy“ Kollárovho romantizmu „ľúbosť a rodoláska“⁴. Sentimentálny cit, ktorý zdôrazňuje Bujnák, nacionálna tematika zdôraznená Vlčkom i Bujnákom, ako aj záľuba v temnej barbarskej minulosti a kult ľudovej piesne, ktorý vyzdvihol Vlček, sú síce motívmi, na ktoré nadviazal i romantizmus, ale ich využitie Kollárom sa pohybuje iba v preromantickom rámci. Toto široké chápanie romantizmu na prelome storočí musíme dať do súvisu so stavom súdobého vedeckého poznania. Vlček, Bujnák, ale i ďalší českí literárni historici (napr. J. Jakubec) používajú označenie „romantizmus“ už pre jungmanovskú generáciu, nemohli špecifikovať Kollárovu tvorbu ako preromantickú (hoci ich charakteristiky sa neraz približujú súčasnému chápaniu tohto literárneho smeru), nakoľko termín „preromantizmus“⁵ ako literárnohistorickú kategóriu začala ako prvá uplatňovať francúzska literárna história a komparatistika (P. van Tieghem, D. Mornet) až na počiatku nášho storočia, pričom v dejinách českej a slovenskej literatúry sa aplikoval až oveľa neskôr.

Česká medzivojnová literárna história, naopak, vyčleňovala Kollárovu básnickú tvorbu ako klasicistickú, pričom do istej miery pripúšťala kontamináciu jej klasicistickej poetiky inými vplyvmi. Arne Novák v *Přehledných dějinách literatury české* (1936–1939) zaraďuje J. Kollára do obdobia klasicizmu. Kollárov básnický výraz však charakterizoval ako

² P. BUJNÁK: *Romantizmus v literatúre slovenskej*. Slovenský obzor I-II, 1907–1908.

³ J. VLČEK: c. d., s. 333.

⁴ Citované podľa S. ŠMATLÁK: *Dejiny slovenskej literatúry od stredoveku po súčasnosť*. Bratislava 1988, s.305. S. Šmatlák tu podáva kritiku Bujnákovho chápania romantizmu v slovenskej literatúre.

⁵ Výklad pojmu „preromantizmus“ podáva Š. VLAŠÍN a kol.: *Slovník literárních směrů a skupin*. Praha 1983, s.238–241.

pohybujúci sa „na rozhraní klasicistickej výmluvnosti i monumentality a romanticky zdobné citovosti“⁶. K tomu Novák ešte dodáva, že Kollár bol zrejme „šťastnejší v klasickej abstrakcii než v romantickom vyjadrovaní smyslových prožitkov“⁷. Za „vrcholné dielo českého klasicizmu“ považuje Kollárovu básnickú tvorbu aj Vojtěch Jirát, ktorý Kollárov klasicizmus nazýva „empírovým klasicizmom“⁸. Naopak v štúdiu *Básnické vyjadřování Jána Kollára (1941)*⁹ Jirát konštatuje istú „barokovosť“ Kollárovej poézie. Hovorí, že Kollár „působí velmi ‘barokně’“, a označuje ho ako „barokového klasicistu“¹⁰. Kollárova „barokovosť“ podľa neho spočíva v jeho jazyku (dekoratívnosť a efektnosť v rovine zvukovej, novotvary a zloženiny v rovine lexikálnej, expresivita výrazu) a v antitetickosti jeho poézie. O priliehavosti tohto označenia však možno zapochybovať. „Barokovosť“ nemožno chápať iba v úzko jazykovej rovine tak, ako ju prezentuje Jirát (dokonca i jeho analýza Kollárovej básnickej reči viac dokumentuje jej „klasicistickosť“ ako „barokovosť“), ale komplexne, i v ideovej oblasti, v ktorej je Kollárova poézia baroku úplne vzdialená.

Problém slohovo-typologického zaradenia Kollárovej tvorby neobišla ani rozvíjajúca sa slovenská literárna historiografia a veda medzivojnového obdobia. Zatiaľ čo Štefan Krčméry vo svojich literárnohistorických prácach tento problém obchádza, nakoľko nie je podstatný pre jeho estetizujúci výklad Kollárovej básnickej tvorby, Mikuláš Bakoš v štúdiu *Problém vývinovej periodizácie slovenskej literatúry (1944)*¹¹ vystúpil s kritikou chápania básnickej tvorby J. Kollára (ale aj P. J. Šafárika a J. Hollého) ako romantickej českou pozitivistickou literárnou históriou. Bakoš si kla-

6 A. NOVÁK—J. V. NOVÁK: Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny. Brno 1995, s. 304–305. Novákova periodizácia dejín českej literatúry 19. storočia vyznieva dnes sporne. Novák odlišuje epochu osvieteniskú (1774–1815), klasicistickú (1815–1830) a dva stupne romantizmu: „starší romantiku“ (1830–1848) a „pozdňú romantiku“ (1848–1859).

7 Tamže, s. 307.

8 V. JIRÁT: Lyrika českého obrození (1750–1850). Praha 1940, Úvod (strany sú nečíslované).

9 Publikované v knihe V. JIRÁT: O smyslu formy. Praha 1946, s. 49–67.

10 Tamže, s. 51.

11 Metodologické hodnotenie Bakošovej literárnovednej orientácie podáva S. ŠMATLÁK: Dejiny slovenskej literatúry I. Bratislava 1997, časť Od štruktúrno-typologického projektu dejín slovenskej literatúry k ich novej syntéze, s. 49–51.

die otázku, či básnické diela Šafárika, Kollára a Hollého majú „hlavné štrukturálne prvky spoločné s romantikmi ‚národnými‘ (Štúrovou školou)“, keď sa rovnako považujú za romantikov... Títo básnici privádzajú klasicistický kánon k nebývalému rozvoju. Ak už prenikli do diela mladšej generácie klasicistov niektoré romantické ideologické prvky (vlastenecké), jednako nedošlo ešte k prestavbe umeleckej štruktúry“¹² na romantickú (pozn. M.V.). Bakoš sa problematiky Kollárovej básnickej tvorby dotkol iba tézovite a náznakovo, v rámci prezentácie svojej metodologickej koncepcie, ktorá sa však nestihla realizovať v konkrétnej syntéze slovenských literárnych dejín. No však jeho chápanie Kollárovej básnickej tvorby ako klasicistickej, ktorá je do istej miery ovplyvnená i novšími literárnymi tendenciami (pričom sa vyhýba aplikácii vtedy ešte nejednoznačného termínu „preromantizmus“ ako pomenovania týchto prechodných javov), pretrvalo v dejinách slovenskej literatúry dodnes.

Druhá polovica päťdesiatych rokov a roky šesťdesiate sú obdobím koncipovania veľkých akademických literárnohistorických projektov: v Čechách *Dějiny české literatury* a na Slovensku *Dejiny slovenskej literatury*. V roku 1960 vychádzajú ich druhé zväzky. Slohovo-typologické hodnotenie Kollárovej tvorby sa v nich odvíja predovšetkým od chápania klasicizmu a preromantizmu českou a slovenskou literárnou históriou. „Akademické“ *Dějiny české literatury II.* (1960) vymedzujú preromantizmus ako kvalitatívne novú etapu v dejinách literatúry, hovoria o tendencii k jednotnému umeleckému smeru, ktorým je preromantizmus. Pri analýze poézie diferencujú medzi typom básnika klasicistického a typom nového básnika, ktorý nové ciele literatúry už nedokáže realizovať klasicistickým štýlom¹³. Takýmto typom básnika je i Ján Kollár. *Dějiny české literatury* ho hodnotia ako básnika „preromantického“, no však „neznamená to, že se v této básnické skladbě neuplatnily postupy, jež jsou charakteristické pro klasicismus“¹⁴, a to sklony k didaktizmu, hodnotiaci postoj k osobnostiam a ich činom, postupný odklon od citových zážitkov k racionálnemu chápaniu poézie. V jadre však Kollár podľa výkladu tejto syntézy zostáva preromantikom.

Naproti tomu akademické *Dejiny slovenskej literatury II.* (1960) majú k termínu „preromantizmus“ rezervovaný postoj. V kapitole Slohová

¹² M. BAKOŠ: Problém vývinovej periodizácie slovenskej literatúry. In: M. BAKOŠ: Literárna história a historická poetika. Bratislava 1973, s. 72.

¹³ *Dějiny české literatury II.* Praha 1960, s. 165.

¹⁴ Tamže, s. 269.

diferenciácia literatúry sa síce hovorí, že „subjektívny postoj básnika ku skutočnosti vnáša do inventára zobrazovacích prostriedkov poézie už nové prvky“, ktoré „vystihujeme termínom preromantizmus“. No však na rozdiel od *Dějin české literatury II.* „termín preromantizmus neplatí pre slovenskú literatúru ako pomenovanie uceleného obdobia“, ale iba „ako vyznačenie istých nových črt literatúry, ako vystúhnutie smerovania k novému názoru na literatúru a jej funkciu“¹⁵. Akademické *Dejiny slovenskej literatúry* teda chápu preromantizmus iba ako súbor istých ideovo-umeleckých prvkov neustále narúšajúcich poetiku klasicizmu. Z tohto zorného uhla je hodnotená aj Kollárova básnická tvorba, ktorá je charakterizovaná ako klasicistická, pričom sa do istej miery pripúšťa aj prítomnosť iných prvkov a postupov, ktoré „narušujú strohý klasicizmus, no neprekónávajú ho úplne. Citová demonštrácia, priznanie sa k tragickým pocitom lásky, otvorené slovo o skutočných žiaľoch, o vlastnom vnútri a jeho umelecké zvládnutie, to všetko smeruje proti klasicizmu. Zároveň však Kollár je poplatný klasicizmu v dogmatickom dodržovaní metra, strofy, v zobrazení prírody a predovšetkým obrazom ženy“¹⁶. Trend chápať Kollárovu básnickú tvorbu ako dominantne preromantickú v Čechách a na Slovensku ako prevažne klasicistickú pretrval bez väčších modifikácií až dodnes. Podľa Vladimíra Macuru „v súčasnej české literárnej histórii se dnes již vžilo a stalo závazným označení literatury vrcholného českého obrození termínom preromantizmus, který konečně vyhovuje především tím, že předpokládá slohovou nejednoznačnost, ‘přechodnost’ daného období“¹⁷. Kollárova tvorba sa v českom kontexte bez väčších výhrad teda považuje za preromantickú, čo dokumentuje aj veľké množstvo literárnohistorických prehľadov, učebníc a slovníkových príručiek, ktoré boli vydané v poslednom období.¹⁸ Zaradenie Kollárovej poézie do klasicizmu (síce s pripustením istých preromantických prvkov) v slovenskej literárnej histórii súvisí s oveľa užším chápaním preromantizmu na Slovensku. Tu došlo k typologickej špecifikácii tohto smeru predovšetkým v oblasti

¹⁵ *Dejiny slovenskej literatúry II.* Bratislava 1960, s. 129.

¹⁶ *Tamže*, s. 179.

¹⁷ V. MACURA: *Znamení zrodu. České obrození jako kulturní typ.* Praha 1995, s. 13.

¹⁸ V *Lexikonu české literatury. Osobnosti, díla, instituce II.* Praha 1993, s. 793–803 je Ján Kollár v úvode charakterizovaný ako „preromantický básnik“; do kapitoly „Preromantizmus“ je zaradený aj v literárnohistorickej príručke *Panorama české literatury*, Olomouc 1994, s. 101–102 a v mnohých ďalších.

umeleckej prózy¹⁹. Básnické prejavy 20. a 30. rokov sú naopak považované za vrcholné prejavy klasicizmu s prívlastkom „národný“. Za jeho reprezentatívne dielo pokladá Kollárovu Slávy dceru vo svojich *Dejinách slovenskej literatúry* (Obzor 1984, s.210) i Milan Pišút, hoci pripúšťa, že „popri všetkej poplatnosti klasicizmu obsahuje mnoho prvkov ohlasujúcich romantické obdobie“ (s. 217), pričom preromantizmus sa podľa neho ohlasuje iba v próze (s. 209). Ale v staršej štúdií *K otázke genézy slovenského literárneho romantizmu* (1973)²⁰ aj Pišút pomerne presvedčivo odhaľuje „novú citovosť preromantického básnika“ v jeho elegicky ladených sonetoch. Úvahy o preromantizme v Kollárovej poézii sa teda zjavujú i vo viacerých čiastkových štúdiách na Slovensku. No tieto názory nie sú začleňované do väčších syntetických prác, a to pravdepodobne z obavy, ktorú v tejto súvislosti vyslovil Stanislav Šmatlák, autor poslednej a najnovšej syntézy slovenských literárnych dejín, že cez klasifikáciu istých znakov ako „preromantických“ by sme sa mohli „dostať k nastoleniu legitímnosti klasicizmu ako slohového označenia pre našu literatúru z obdobia 20. a 30. rokov 19. storočia“.²¹ Šmatlákovo postoj k „preromantizmu“ v jeho *Dejinách slovenskej literatúry* (1988) je značne skeptický. Kollára označuje, nadväzujúc na Jirátovu typologickú charakteristiku, ako „empírového“ klasicistu. Úvahy o preromantickosti Kollárovej poézie nedávno odmietol i Cyril Kraus v štúdií *Vývinové peripetie Kollárovej poézie*. Kraus pripúšťa istú preukázateľnosť „preromantických“ segmentov u Kollára, ktoré však „výraznejšie nevybočujú z básnikovej klasicistickej orientácie“, a teda podľa C. Krausa „o Kollárovi ako básnikovi preromantickom nemožno hovoriť“²².

Uvedené príklady demonštrujúce nejednoznačnosť slohovo-typologického zaradenia Kollárovej poézie v českej a slovenskej literárnej histórii od konca 19. storočia po súčasnosť vyvolávajú otázku, kde hľadať príčiny týchto dodnes pretrvávajúcich disproporcií. Ich príčinou je problém chá-

19 Preromantizmus v oblasti umeleckej prózy vyčlenil ako samostatný vývinový celok V. MARČOK v knihe *Počiatky slovenskej novodobej prózy*. Bratislava 1968.

20 Študia je publikovaná v knihe M. PIŠÚT: *Romantizmus v slovenskej literatúre*. Bratislava 1974, s. 11–39.

21 S. ŠMATLÁK: *Dejiny slovenskej literatúry od stredoveku po súčasnosť*. Bratislava 1988, s. 308.

22 C. KRAUS: *Vývinové peripetie Kollárovej poézie*. In: *Ján Kollár (1793–1993)*. Zborník statí a štúdií. Bratislava 1993, s. 143.

pania literárnych smerov v období národného obrodzenia v českej a slovenskej literatúre.

Literárni historici sa zhodujú v názore, že Kollárova tvorba, počnúc *Básňami* a rozšíreným vydaním *Slávy dcery* končiac, prekonala istý vývoj od autentickjšieho citového sebavyjadrenia a otvorenej prezentácie básnického „ja“ i v nadosobných témach smerom k rezignácii od intímnej sebareflexie a príklonom k strohému racionálnemu vnímaniu sveta, hodnotiacim stanoviskám a nadosobnej abstraktnej tematike²³. Ak by sme obe naznačené tendencie s istou dávkou tolerancie považovali v prvom prípade za výraz preromantizmu a v druhom za výraz klasicizmu, dospeli by sme k záveru, že vývoj Kollárovho básnického subjektu smeruje od dominance preromantických tendencií k dominancii tendencií klasicistických. Toto konštatovanie však vyznieva ako dejinný paradox, nakoľko by sme očakávali smerovanie opačné. Takýchto vývinových paradoxov a regresov je však v dejinách slovenskej literatúry 19. storočia viac ako dosť. Uvedený príklad svedčí teda o tom, že koncepcia dejín literatúry národného obrodzenia (najmä jeho predromantickej fázy) nemôže byť metodologicky postavená na tendencii vytvoriť obraz jednotného literárneho smeru, tak ako ju prezentujú akademické vydania literárnych dejín a na ne nadväzujúce práce. Je potrebné prijať tézu o synkretizme literárnych tendencií rôzneho druhu a rôznej kvality v tejto etape literárnych dejín. Každá autorská osobnosť v tejto epoche je konfrontovaná s množstvom literárnych podnetov prameniacych z domácej tradície i z dominantných európskych literatúr (najmä z nemeckej, francúzskej a anglickej), udávajúcich tempo súdobému literárnemu procesu. Ján Kollár prijíma podnety klasicistické, preromantické a súčasne polemizuje s niektorými princípmi romantizmu, nakoľko tento literárny smer bol už v 20. rokoch 19. storočia faktom európskej kultúry, s ktorým sa musel vyrovnávať nejedna český a slovenský intelektuál²⁴. Vnútorňa slohová nevyhranenosť obrodeneckých kultúr, prejavujúca sa synkretizmom literárnych prúdov a tendencií nie je iba javom dejín českej a slovenskej obrodeneckej literatúry. Podľa Vladimíra Macuru „před obdobnými problémy stojí literární historie i jiných národů, které prodělaly v minulém století obdobně překotný rozvoj, období

²³ Tejto problematike sa venuje podrobne K. ROSENBAUM: *Lyrik a rétor* (K charakteristike poézie Jána Kollára). In: K. ROSENBAUM: *Poézia národného obrodzenia*. Bratislava 1970, s. 65–140.

²⁴ Tento jav si všíma V. MACURA: *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*. Praha 1995, kapitola *Romantismus*, s. 201–217.

„zrychleného vývoje“. Objevují se tu syntetické osobnosti, které v sobě spojují „celý komplex úrovní uměleckého vývoje“,²⁵. Takýmto typom syntetickej spisovateľskej osobnosti je i Ján Kollár. Jeho básnická tvorba dokumentuje vnútornú slohovú nevyhranenost našej obrodeneckej kultúry, ktorá sa vyznačovala „potrebou vyrovnat krok s dobovým uměleckým vývojem komplexně, jakoby „najednou““²⁶. Priznanie si slohového synkretizmu v Kollárovej tvorbe môže prispieť k ukončeniu v súčasnosti nepodnetných akademických debát o jej „klasicistickosti“ či „preromantickosti“ a využitie tohto javu v celom komplexe obrodeneckej literatúry otvorí nové interpretačné možnosti a oslobodí literárnohistorické výklady z rámcov konštrukcií jednotných literárnych smerov, limitujúcich ich výklad.

²⁵ Tamže, s. 14. Macura tu uvádza aj konkrétne príklady z bulharskej a estónskej obrodeneckej literatúry.

²⁶ Tamže, s. 14. Macura chápe obrodenecký synkretizmus dvojako. Ako synkretizmus podnetov zvonku (synkretizmus slohový) a ako synkretizmus vnútorný, vyznačujúci sa malou vnútornou diferencovanosťou a splyvaním celých veľkých oblastí kultúry, v ktorej neboli jasné hranice medzi vedou, umeleckou literatúrou a publicistikou.